

MIKHAIL MIKHAILOV JA HANNU TOMMOLA
etunimi.sukunimi@tuni.fi

Mikhail Mikhailov on Tampereen yliopiston käännöstieteen professori (suomi ja venäjä).

Hän toimi Edyta Jurkiewicz-Rohrbacherin vastaväittäjänä. Hannu Tommola on Tampereen yliopiston emeritusprofessori (venäjän kieli, erityisesti kääntämisen teoria ja käytäntö).

Lähteet

- BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994: *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- DAHL, ÖSTEN 1985: *Tense and aspect systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- ESKOLA, SARI 2004: Untypical frequencies in translated language. A corpus based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish. – Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation universals. Do they exist?* s. 83–99. Amsterdam: John Benjamins.
- HARRIS, ZELIG 1954: Distributional structure. – *Word* 23 s. 146–162.
- LINDSTEDT, JOUKO. 1995: Understanding perfectivity – understanding bounds. – Pier Marco Bertinetto ym. (toim.), *Temporal reference, aspect and actionality. Vol. 2. Typological Perspectives* s. 95–103. Torino: Rosenberg & Sellier.
- LINGORSKA, BLAGOVESTA 1977: Funkcionalno-semantični saotvetstvija na bälgarskija pluskvamperfekt v polski ezik. – I. Lekov (toim.), *Zakonomernosti na razvitieto na slavjanskite ezici* s. 149–167. Sofija: Izd-vo na Bälgarskata akademija na naukite.
- SMITH, CARLOTA 2003: *Modes of discourse. The local structure of text*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SOINI, MARJA 1981: Prošedšee vremja russkogo glagola v perevodax na finskij jazyk. – 4. *Meždunarodnyj simpozium ”Prepodavanje russkogo jazyka v finno-ugorskix školax”*, 3. – 7.8.1981 Joënsuu. *Tezisy dokladov i soobščenij* s. 30. Helsinki: Neuvostoliittoinstituutti.
- TIRKKONEN-CONDIT, SONJA 2004: Unique items. Over- or underrepresented in translated language. – Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation universals. Do they exist?* s. 117–184. Amsterdam: John Benjamins.
- TOMMOLA, HANNU 1986: *Aspektual’nost’ v finskom i russkom jazykah*. Helsinki: Neuvostoliittoinstituutti.
- WERLICH, EGON 1976: *A text grammar of English*. Heidelberg: Quelle & Mey.
- ZMRZLÍKOVÁ, JANA 2009: *Vyjadřování aspektu v češtině a ve finštině*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

Metalingvistiä näkökulmia

Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele Dufva (toim.): *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1454. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019. ISBN 978-951-858-136-2.

Viitasaaren sahurikin tietää, miten fyysikka eroaa metafysiikasta, mutta mikä on lingvistiikan suhde metalingvistiikkaan? *Käänteitä ja käsitteitä* -artikkelikokoelman johdantoluvussa Markus Hamunen toteaa (s. 7–8), että kun ”kielentutkimus keskittyy nimenomaan siihen, mitä on luonnollinen kieli, niin me-

tatason tutkimus kiinnittää huomionsa siihen, mitä on itse (kielen)tutkimus: millaista on lingvistiikan tiedonmuodostus, millaisia ovat tutkimuksen tavat ja käytänteet, sosiaalinen järjestys, historia, termien ja käsitteiden perinne”. Koko kirjoittajaryhmän tavoitteena Hamunen korostaa (s. 8) ”mahdollisuutta arkisesta tutkimuksesta irrottautuvaan, etäännyttävään ja arvioivaan positioon, tutkijalle terveelliseen, jollei välttämättömään, refleksiiviseen otteeseen tehtävää tutkimusta ja tutkijana olemista kohtaan”.

Kokoelman taustalla ovat vuosina 2013–2015 Kielitieteen päivillä järjestetyt metateoreettiset työpajat. Hamunen toteaa (s. 11), että pajojen teemat ja niissä vallinnut henki mahdollistivat ”hedelmällisen ja painokkaan keskustelun eri näkökulmia edustavien tutkijoiden välillä”.

Kokoelma jakautuu kahteen pääosiin. Ensimmäinen on nimeltään ”Käänteitä” ja toinen ”Käsitteitä”. Edellisessä väljästi valitseva teema on tutkimushistoriallinen, jälkimmäisessä käsiteanalyttinen.

Historiallisia käänteitä

”Käänteitä”-osion aloittaa Tapani Kelomäen perinpohjainen artikkeli ”Kielitieteen käänteistä”. Tutkimuksellinen käänne osoittautuu hänen analyysissään monimieliseksi ja suhteelliseksi käsitteeksi. Jokin käänne voi olla läpikotainen, olennainen mullistus tai suorastaan tieteenalan synty, toinen taas enemmän puhetta, siis julistuksia ja termien vaihdoksia, kuin aitoa muuttumista.

Kiistattomia käänteitä Kelomäki näkee kielitieteen historiassa oikeastaan vain kaksi. Ensimmäinen oli nuogrammaattinen murros eli aidon tieteellisesti kielten historiaa ja sukulaisuuksia selvittävän tutkimusperinteen synty 1800-luvun alussa. Toinen oli Ferdinand de Saussuresta lähtenyt strukturalistis-synkronisen kielen tutkimuksen voittokulku sata vuotta myöhemmin.

Vallankumoukseksi luonnehdittu generatiivisen transformaatioteorian nousu 1950-luvun lopulta alkaen on sen sijaan kirvoittanut merkityksensä arvioijissa vastakkaisia näkemyksiä; teoria ja sen jatkajat ovat toki edelleen valtasuuntaus kotikentällään Yhdysvalloissa (s. 33–35). Suomessa generatiivinen kielioppi ei lopulta vaikuttanut syvemmin, vaikka paljolti juuri sen merkeissä puuhattiin 1960-luvulta alkaen käännettä vanhaa fennististä äännehistorillis-dialektologista ”tieteenparadigmaa” vastaan (s. 39–40). 1900-luvun loppu merkitsi täällä ylipäätään kansainvälisten vaikutteiden huomioon ottamista ja tutkimusalojen laajenemista muun muassa pragmatiikkaan, funktionaaliseen kielitieteeseen ja tekstintutkimukseen.

Kelomäki puhuu oivaltavasti siitä, onko jokin käänne todella aito, syntykö sen mukana uusia käsitteitä vai vaihtuuko vain sanatason terminologia (s. 43–44). Mitä todella merkitsi funktionaalisen tai kognitiivisen näkökulman kehitys? Mielienkiintoista on Kelomäen kielisosiologinen pohdiskelu termistöllisestä määrittelyvallasta (s. 49–52).

Kelomäki ihmettelee, kuinka esimerkiksi *Iso suomen kielioppi* (2004) häätää tieteellisen lauseenvastike-käsitteen ja -termin ”epämääräisten pedagogisten käsitteiden” joukkoon (s. 51). Hän viittaa sosiaalisiin voimiin muutosten ja käännteiden takana, erityisesti valtaa nauttivien tahojen hegemonioihin ja ”portinvartiointiin” (s. 41–42, 49, loppuviite 15).

Oppimisen käänteitä

”Käänteitä”-osion toisena artikkelina on Hannele Dufvan ”Kielten oppimisen tutkimuksesta: Käänteitä ja virtauksia”. Dufva tarkastelee, millaisia käänteitä toisen ja vieraiden kielten oppimisen teoretisoinnissa on tapahtunut ja miten nuo käänteet ovat sidoksissa yhteiskunnallisiin, poliittisiin ja talou-

dellisiin olosuhteisiinsa. Dufva erottelee neljä primaaria vaihetta tai käännettä: 1) preskriptiivinen traditio, joka näkee oppimisen tavoitteeksi niin sanotun hyvän kielen tai standardikielen omaksumisen; 2) deskriptiivinen käänne, jossa oppijankieli ja oppimisprosessi ovat tutkimuskohteena ja jonka pohjana oli vahva strukturalistinen kielinäkemys ja behavioristinen kuva psyykestä; 3) mentalistinen käänne, jossa kielen oppiminen alettiin nähdä (Noam Chomskyn tapaan) ennen muuta yksilön synnynnäisen, universaalien kielikyvyn varaan rakentuvana kielen omaksumisena; ja 4) sosiaalinen käänne, joka merkitsi ahtaan psykologisesta näkemyksestä vapautumista ja jossa ilmiöt nähdään sosiaalisesti ja diskursiivisesti rakentuviksi käytänteiksi.

Artikkelinsa loppupuolella Dufva hahmottelee modernista soveltavasta kielen tutkimuksesta kuvaa, joka torjuu ajatuksen kielestä psykologisena faktana ja järjestelmänä ja jossa päinvastoin ”kieli” näyttäytyy kuvauksena ”niistä tapahtumista ja tuotoksista, jotka liittyvät siihen, kuinka ihmiset puhuvat, kirjoittavat, viittovat, lukevat, kuuntelevat, käsitteellistävät, pohtivat ja kuvittelevat omien kulttuuristen repertoaariensa mukaan” (s. 77). Hän edelleen toteaa Ludwig Wittgensteinia siteeraten, että soveltavan kielitieteen näkökulma on kielellisessä ”elämän hyörinässä” ja ”ihmistekojen koko vilkskeessä” (s. 80). Näin Dufva ottaa kantaa Saussurelta juontuvaan *langue* vs. *parole* -jakoon asettumalla tukemaan vain *parole*-tulkintaa kielestä. Nyt esiteltävän kokoelman kannalta tämä puolen valinta on kiintoisa. Voihan lukija seurata juuri tätä näkökulmien vaihtelua eri artikkeleista läpi teoksen.

Variaationtutkimuksen vaiheita

”Käänteitä, aaltoja ja risteymiä fennistisessä variaationtutkimuksessa” on Tommi Kurjen ja Liisa Mustanojan artikkelin

nimi. Kirjoittajat tiivistävät jo alussa paljon olennaista sanomastaan: ”Puhuttu kieli ja siinä esiintyvä variaationtutkimus on ollut fennistisen kielentutkimuksen ydinalueita 1800-luvun loppupuolelta lähtien: nuogrammaattinen vaikutus näkyi murteentutkimuksessa pitkään, mikä vaikutti olennaisesti siihen, mitä puhutusta kielestä tutkittiin ja miten. Rajuimmat muutokset on nähty Suomessa 1970-luvun alussa sosiolingvististen vaikutteiden myötä ja 1990-luvulla keskustelunanalyttisen tutkimuksen alettua vahvistaa asemaansa fennistiikassa.” (S. 88.) Sosiolingvistisen perinteen uusimmaksi aalloksi Kurki ja Mustanoja mainitsevat kansanlingvistiikan, tutkimussuunnan, jonka fokuksessa ovat kielenpuhujien asenteet omaa kieltään ja sen variaatiota kohtaan (s. 101–104).

Varsinaisina variaationtutkimuksen käänteinä kirjoittajat esittelevät tutkimuksissa hahmotellut kolme aaltoa, joissa ensimmäisessä fokusoidaan sellaisiin makrososiologisiin muuttujiin kuin sukupuoli ja ikä. Toisessa fokus on puhujayhteisöissä, niitä rajaavassa variaatiossa, ja kolmannessa jo nähdään variaatio sillä tavoin indeksisenä, että kielenpiirteet ovat nimenomaisia merkkejä tietoisista sosiaalisista identiteeteistä. Kurki ja Mustanoja korostavat, että nämä aallot eivät ole millään tavoin toisiansa korvaavia, pois sulkevia, vaan pikemmin täydentävät kielen tutkimuksessa toisiaan.

Merkille pantavaa on, että Kurki ja Mustanoja viittaavat kolmannen aallon piirreindeksien yhteydessä Peirceen ja tämän merkkisysteemeihin. Todistammekin tässä kielen systeemi luonteen yhtä ulottuvuutta.

Marxilainen käänne neuvostotieteessä

Artikkelissaan ”Käänteiden tieteensaisäiset ja -ulkoiset syyt: Sosiologinen käänne 1920- ja 1930-lukujen neuvostokielitie-

teessä” Mika Lähteenmäki kuvailee monipuolisesti 1920-luvun lopulla alkunsa saanutta neuvostokielitieteen vaihetta. Tämän sosiologisen käänteen taustana oli se, miten osana ”tieteiden ideologista uudistamista Neuvostoliitossa alettiin 1920-luvun loppupuolella kehitellä kuumaisesti marxilaista näkökulmaa kielentutkimukseen” (s. 126). Edelleen: ”käsitteet, joilla kieltä kuvattiin, sekä ylipäättään kielen luonnetta koskevat näkemykset oli pyrittävä johtamaan marxilaisesta sosiologiasta” (mp.).

Laajalti kannatettu Saussuren näkemys kielestä sosiaalisena merkkijärjestelmänä hyväksyttiin alkuun, mutta pian se alkoi saada osakseen yhä vahvempaa kritiikkiä. Ehkä ärhäkkäin Saussuren arvostelija oli Valentin Vološinov (1894–1936).¹ Porvarillisen eli saussurelaisen kielitieteen kritiikki kohdistui Vološinovilla ennen muuta näkemykseen kielen systeemistä (*langue*). Vološinov korosti muiden marxilaisten tapaan kielen tosi-olemuksena kielen käyttöä, siis puhetta, kirjoitusta ja dialogia. Kuten Lähteenmäki toteaa, kielijärjestelmän käsite on ”Vološinoville ainoastaan hyödyllinen abstraktio, jolla ei ole suoraa vastinetta kielen olemisen todellisuudessa” (s. 134). Lisään tähän lainauksen itse Vološinovilta (1990 [1929]: 116): ”Kielen todellinen reaalisuus [on] – – kielellisen vuorovaikutuksen sosiaalinen tapahtuma, joka toteutuu puhuntana tai puhuntoina. – – Kielellinen vuorovaikutus on näin kielen perusta.”

Vološinov ja muut marxilaiset olivat tällä tavoin kielinäkemysessään lähellä nykyisiä puhutun kielen ja ilmausten käyttömerkityksen korostajia (kuten edellä mainittu Dufva ja seuraavana puheeksi tuleva Tommi Nieminen). Tutkimushistoriallisesti onkin kiintoisaa

1. Vološinovin mainetta länsimaissa on sittemmin suuresti edistänyt työtoveruus ja osittainen sama-aatteisuus ei-marxilaisen Mihail Bahtinin kanssa.

havaita, miten juuri marxilainen filosofia synnytti yhdistyessään (itse asiassa aivan saussurelaisen) käsitykseen kielen sosiaalisuudesta ajattelua, joka osaltaan ennakoivat tulevaa empiiristä vuorovaikutuslingvistiikkaa.

Lähteenmäki valottaa tarkasti mutta hiukan kapealti sitä neuvostokielitieteen kautta, johon sosiologinen käänne sijoitui. Hän kyllä mainitsee Nikolai Marrin ajatuksia kannattaneen kielentutkijoiden oikean siiven, joka oli osin eri linjalla kuin marxilais-sosiologinen vasen siipi. Ehkä on syytä lisätä, että akateemikko Marr (kuoli 1934) oli kaukasialais-syntyinen Stalinin suosikki, joka kritisoi läntistä nuorgrammaattisuutta ja fantasioi erilaisia alkukieli- ja kielisukulaisuushypoteeseja, ”jafeettista” kuvaa kielistä. Marrilainen hegemonia murtui vasta 1950, kun itse Stalin asettui sitä vastaan, mihin Lähteenmäkikin viittaa (s. 128).

Merkki ja merkitys

”Käänteitä”-osion päättää Tommi Niemisen artikkeli ”Merkityksetöntä merkityksentutkimusta eli mieletöntä semantiikkaa: Peircen haaste nykykielitteelle”. Lukija voi ihmetellä, miten tämä semanttinen tutkielma liittyy tutkimushistoriallisiin käännteisiin, mutta selitys on ehkä siinä, että Nieminen näkee puolustamassaan ”semeioottisessa” merkitysnäkemysessä vahvaa käänteellisyyttä. Metalingvististä Niemisen artikkelissa on puolestaan se, että hän vertailee erilaisia semioottisia teorioita kielestä.

Kritisoitavaksi lähtökohdaksi Nieminen esittelee Ferdinand de Saussurelta juontuvan dyadisen (kaksijakoisen) merkkikäsitteen. Siinä fonologista merkkiä – merkitsintä – vastaa ”merkitysolio”, lähinnä merkitsimeen (tavallisesti sanaan) assosioituva käsite. Fonologista sanaa *puu* vastaa siis kiinteä merkitysolio ’puu’, joka sitten kielen käytössä – joka ei kuulu merkkisysteemiin – johtaa kuu-

lijan ajatukset käsitettä vastaavaan kohteeseen tai luokkaan referenssissä (*Kas tuolla on puu*) tai predikaatiossa (*Tämäkin tässä on puu*). Tällaisen merkkikuvan vastakohtaksi Nieminen asettaa Charles Sanders Peircen (1839–1914) kehittämiä triadisen kuvan merkistä (*sign*) ja sen tulokinnasta.

Kuten nykyisin jo yleisesti tiedetään, peirceläinen merkki (*sign, representamen*) voi todella yhdistyä kohteeseen ilman käsitteellistä merkitystä tai konventionaalista sopimusta, jos se on kuva (*ikoni*) kohteesta. Tällöin samanlaisuus yhdistää eli toimii tulkitsimena (*interpretant*). Sama ”merkityksettömyys” pätee, kun merkki on indeksi, esimerkiksi rupi huullessa herpesinfektion merkinä. Kolmas peirceläinen merkkityyppi on sitten symboli. Sen tulkitsin on sosiaalinen tapa, normi tai konventio (Peircellä usein *law*). Esimerkiksi liikennemerkki ilmaisee kiellettyä ajosuuntaa sovitun ja opitun konvention pohjalta. Toisaalta vaikkapa numerot ovat sosiaalisesti opittuja luvun ja lukumäärän symboleja. Myös kielen sanat ovat symboleja:

Any ordinary word, as “give,” “bird,” “marriage,” is an example of a symbol. It is *applicable to whatever may be found to realize the idea connected with the word*; it does not, in itself, identify those things. It does not show us a bird, nor enact before our eyes a giving or a marriage, but supposes that we are able to imagine those things, and have associated the word with them. (Peirce 1932 [1894] § 298; lihavointi minun).

Tämän peirceläisen näkemyksen Nieminen yrittää kieltää, mutta liputettuaan pitkään ”merkityksettömän” merkin puolesta hän kuitenkin toteaa kirjoituksensa lopussa, että kielellisen merkin tulkinta pohjaa ”tapaan eli normiin” (s. 179). Nyt hän paitsi toistaa Peirceä myös itse

asiassa myöntää saussurelaisen merkkinäkömyksen osaksi laajaskaalaista peirceläistä merkkikuvaa. Eihän käsitteellinen merkitys ole kuin yhdenlainen ja ihmiskulttuurissa hyvin keskeinen symbolimerkin tulkitsin, yksi konventionaalinen ”idea”, joka toimii polkuna merkistä (representamenista) objektille. Peirceä ja Saussurea ei ole tässä mielessä syytä vastakohtaistaa eikä Niemisen peirceläiseksi ymmärtämää ”merkityksetöntä” kielen sanaa ylipäätään ole.

Jos Saussure tulkitaan vain äärijäykän dyadisen merkkinäkömyksen edustajaksi, peirceläisen tai antisaussurelaisen haasteen voi toki ymmärtää niin, että se pakottaa lingvistin etenemään selkeiden, loogisten käsitteimerkitysten piiristä kielellisten merkitysten sankkaan viidakkoon, tutustumaan symbolien lukemattomiin lajeihin. Onhan selvää, että vaikkapa jokin *ja*-sana ei omaa käsitteellistä, luokkaa denotoivaa merkitystä *puu*-sanana. Silti sillä on konventionaalisen symbolin merkitys, oma interpretantinsa: se sama, joka puetaan englannin kielessä *and*-asuun. Pohtia kyllä voi (jopa Peircen triadia kyseenalaistaen), mikä on objekti, jota jokin *ja*-konjunktio lausumassa edustaa. Lingvistisen semantiikan on toisaalta tehtävä selkoa myös polysemian ulottuvuudesta ja tilanteisen (metaforisen tai muun) merkityksenluonnin teistä. Yksi haastava alue on myös referenssien semiotiikka tai semantiikka. Voihan referentiaalinen merkki toimia tilanteisesti vastoin leksiikaalista merkitystään tai nimifunktiotaan (eli voin tulla ymmärretyksi, vaikka nimittän Pekkaa Paavoksi tai jotain koiraa rotaksi). Työsarkaa riittää, ja pohjattoman rikas vaikka kryptinen Peirce tarjoaa aina ymmärtäjälleen innoitusta.

Viittoman käsite

”Käsitteitä”-osion aloittavalla Tommi Jantusen artikkelilla on valaiseva nimi: ”Mikä viittomassa on vikana, miten se

korjataan ja mitä tästä kaikesta seuraa viittomakielentutkimukselle?”. Artikkelin ydinkysymys koskee fyysisen viittoman pituutta, jota ei ole tarkoitukseen korjata, mutta viittoman käsite vaatii Jantusen mukaan korjaamista. Käsitteenhän tulee vastata kohdettaan, ja nyt kohteena oleva toiminta – siis fyysinen viittoma – on ymmärretty ja rajattu väärin.

Se mitä perinteisesti on sanottu viittomaksi, käsittää Jantusen mukaan vain viittoman ytimen – esimerkiksi suoran liikkeen oikean käden sormenpäiden kämmenpuolilla kohti otsaa, kun ilmaistaan merkitystä ’musta’. Tällaista viittomaa edeltää ja seuraa erinäisiä liikkeitä, jotka kuuluvat kirjoittajan mukaan ”pitkään viittomaan”. Viittomakielessä on myös affikseja, jotka seuraavat mukana pitkässä viittomassa.

Uudenlaisella viittoman käsitteellä on Jantusen mukaan paitsi teoreettista merkitystä myös viittomasanakirjojen laadintaan ja viittomakielen opetukseen liittyviä seurauksia.

Jantusen artikkeli on mielenkiintoisella tavalla yhtäaikaan metalingvistinen ja lingvistinen. Viittoman käsite on lingvistinen, ja sen esille otto ja analyysi on metalingvistiikkaa, mutta käsitteen korjaaminen on viittomalingvistiikan ydin-alaa, tyyppillistä tieteen itsesäätelyä ja uusiutumista. Sama pätee korjaamisen perusteiksi esitettyihin empiirisiin kokeisiin ja niiden tuloksiin.

Konstruktion merkitys

Kun Jantunen liikkuu aivan saussurelaisesti viittoma ja sen merkitys -dyadin piirissä, tarkistaen kyllä merkitystä eli käsitettä, Jaakko Leino tekee lähes samaa tutkiessaan konstruktio-termin ja sitä vastaavan käsitteen aluetta (”Ei mitään rajaa: Syntaksin ja leksikon rajamaastossa”). Konstruktio on Leinon mukaan ”yleisesti siteeratun näkemuksen mukaan – – vakiintunut muodon ja merkityksen yhteenliittymä” (s. 217). On-

gelmana vain on, että tämän määritelmän mukaan myös sanat ovat konstruktioita. Niinpä sanaston ja kieliopin raja katoaa näkyvistä, kun kaikkea merkityksiä kantavaa kuvataan kielessä konstruktioiksi. Konstruktiokieliopin eri edustajat ovatkin piirtäneet sanaston ja kieliopin rajaa eri tavoin – ja vastoin konstruktion käsitteen lähtökohtaista määrittelyä.

Ajatus sanaston ja kieliopin välisen siirtymän jatkumoluonteisuudesta on saanut osakseen kritiikkiä. Leino puolustaa näkemystä ja toteaa, että vastustuksen takana on ”muutosvastarintaisuus ja halu pitäytyä perinteisessä, pitkään vallinneessa kahtiajaossa” (s. 230–231). Kritiikin ”kaikupohjana tuntuu olevan epäselvyys yhtäältä siitä, mihin sanalla *konstruktio* tarkkaan ottaen viitataan, ja toisaalta siitä, mitä leksikon ja kieliopin välisen selvän rajan kiistämällä tarkoitetaan” (s. 230).

Leino ei lopulta ota mitään yhden opin kantaa siihen, ovatko lekseemitkin konstruktioita, vaan tutkii ongelmaa monesta näkökulmasta. Hän päätyy toteamaan, että ”[s]e, ovatko sanat konstruktioita konstruktoiden joukossa vai konstruktoiden aukkokohtia täyttäviä primitiivejä, on lopulta ehdonvallan asia. – – Kysymys on luonteeltaan käytännöllinen, ja vastaus riippuu kuvaustavoitteista” (s. 237).

Leino selostaa (s. 220–221), miten konstruktion ehdoksi riittää se, että muodon merkitys ei selity – ole yhteenlasketavissa – ilmauksen osien pohjalta (ks. s. 220). Tämä on lähellä perinteistä morfeemin määritelmää. Perinteinen kielioppi etenee tästä sitten muun muassa osiensa pohjalta selittymättömiin johdoksiin, yhdyssanoihin, idiomeihin, verbi-liittoihin, lausetyyppeihin ja genreihin saakka. On siis hyvin monenlaisia ”konstruktioita”, jotka voivat eri tavoin rakentua toisistaan. Jos nimitys ”konstruktio” todella vakiintuisi tarkoittamaan kaikkea tällaista, Leinon kuvaamaa käsitte-ongelmaa ei olisi. Edelleen näyttää kuitenkin siltä, että huomio on syntaktisissa,

sanoista koostuvissa – voi sanoa: perinteisissä – konstruktioissa ja idiomeissa.

Artikkelista jää kaipaamaan tarkempaa analyysia siitä, mitä sana olisi tai on konstruktiona. Ajatellaanpa vain sanaa *juoppo*, jota Markus Hamunen ja Unni Leino käsittelevät kokoelman viimeisessä artikkelissa. Laajimman konstruktiokielipillisen näkemistävän mukaan *juoppo*-sanassa on itse asiassa kaksi morfeemikonstruktiota yhdessä: *juo*- ja *-ppO*. Näisähän muoto vastaa yksiyksisesti vakiintunutta, ei-yhteenlaskettavaa merkitystä. Toisaalta *juoppo* edustaa yhtenä konstruktiona kokonaisuutta, hallitsevaa hahmoa, jossa *juo*-osa on vain eräänlainen muuttuja. Sanaa voikin pitää – Hamusen ja Unni Leinin tapaan – tietyn johdoskonstruktion esiintymänä – konstruktiona –, koska siinä toteutuu tietty skeema eli abstraktimpi malli (sama kuin sanoissa *syöppö*, *naippo* ja *työppö*; näistä tuonnempana). Tämä yleistetty konstruktioiluonne ja -merkitys on tietenkin yhtä kuin se, että sana on *ppO*-johdos. Johdin- ja johdetut konstruktio-ovat eri abstraktio- tasolla kuin partikulaariset leksikaaliset kannat.

Kun sitten ajatellaan vaikkapa lausetta *Näitkö sitä juoppoa*, niin tässä *juoppoa*-sanassa on lisänä partitiivin pääte, joka on oma konstruktionensa, oma muodon ja merkityksen dyadinsa. Lauseessa on myös transitiivilauseen ja kysymyslauseen syntaktinen konstruktio paljon muun lisäksi (edellisestä ks. s. 225). Kaikkiaan tuossa lauseessa voi nähdä toistakymmentä eri konstruktioita monessa tasossa, eli kyse on konstruktioista konstruktioissa (huom. s. 229–230). Niinpä joku epäilijä voi kysyä, eikö tällainen runsaus merkitse konstruktion käsitteen inflaatiota. Sanoisin, että päinvastoin: konstruktion käsite tarjoaa poikkeuksellisen kiintoisan näkökulman kielen koko järjestelmään, niihin loputtoman monenlaisiin ja -tasoisin muodon ja merkityksen vakiintuneisiin yhteenliittymiin, joiden varassa kieli elää ja toimii.

Kielen metaforia

Michael O'Dellin artikkeli ”Fonologiset yksiköt ja kielen metafora” tarjoaa artikulatorinen fonologia lähtökohtanaan pohdittavaksi kolme kuvaa kielestä. Ensimmäinen niistä on perinteisen, itsensä Saussuren hahmotteleman viestintämallin ”putkimetafora”, joka olettaa lähettäjän, vastaanottajan, kanavan (ja siihen vaikuttavan kohinan) ja tietenkin kielen muuttumattomana koodina. Toinen kielen kuva on ”polkumetafora”, joka tarkoittaa sitä, miten aina kun puhutaan, kieltä myös muokataan ja muutetaan, koska kielen tuottajille ja vastaanottajille jää muistiin kokemus, joka vaikuttaa niin puhujan kuin kuulijan tulevaan kielelliseen käyttäytymiseen (s. 253). Näin syntyvät kielen polut, polkuverkosto, ja tältä pohjalta on helppo ymmärtää kielen muutosta aivan fonologiselta tasolta alkaen. Kolmas kuva kielestä on ”tanssimetafora”, jossa korostuu vuorottelun sijasta keskustelun koodinoinu yhteistyö (s. 258). O'Dell havainnollistaa, analysoi ja kommentoi näitä metaforia niin sanottujen dynaamisten systeemien näkökulmasta.

O'Dell kiteyttää: ”Putkimetafora korostaa kielen roolia informaation välittämässä. Polkumetafora korostaa valintojen ja tapojen välistä yhteyttä, hiukan venyttämällä perinteistä [saussurelaista] terminologiaa tätä voisi kutsua paradigmaattiseksi aspektiksi. Tanssimetafora puolestaan korostaa kielen koordinoivaa funktiota, aspektia, jota voisi kenties kutsua syystä syntagmaattiseksi” (s. 262). Ja kommenttina asiayhteydestä tarjoutuvaan *langue vs. parole* -jakoon hän toteaa, että polkumetaforassa on edusteilla ikään kuin esineen kaltainen käsite (polku), ja kielen käyttö olisi tämän esineen/polun käyttöä. Putkimetaforassa puolestaan on ainakin kaksi esineen kaltaista käsitettä (putki, viesti), joihin kieli objektina voi assosioitua. Sen sijaan vaikkapa tanssin käsitettä on vaikea ajatella objektina, jota tanssijat

vain käyttävät tanssiensa (loppuviite 10, s. 264). Tämä objekti vs. käyttö -distinktio ei ole kovinkaan saussurelaista, mutta metafora on kiintoisa ja tuore.

O'Dellin artikkeli jää huomattavilta osin käsittämättömäksi lukijalle, jolta puuttuu artikulatorisen fonologian erikoiskoulutus ja perehtymys dynaamisiin systeemeihin. Tämä on vahinko, koska O'Dellin päätelmät ovat mukaansa-tempaavia.

Normatiivisuus kieliopissa

Aleksi Mäkilähteen ja Emmi Hynösen artikkelissa ”Normatiivisuus ja normin käsite kognitiivisessa kieliopissa, peruskielioppi-teoriassa ja systeemis-funktionaalissa kieliopissa” normatiivisuudella tarkoitetaan paljon laajempaa kielellistä ilmiötä kuin vaikkapa kielenhuollollista tai tyylillistä preskriptiivisyyttä, siis käytön ohjaamista toivottuihin muotoihin. Kielen normatiivisuutta on kaikki, mikä siinä ohjaa tuottamaan korrekkeja muotoja, lausekkeita, lauseita, lausumia ja tekstejä. Esimerkiksi on väärin eli epäkorrektia sanoa **Man the came* tai **Hän potkaisimme Kallea*, mutta oikein *The man came* ja *Hän potkaisi Kallea* (s. 270).

Kirjoittajat käyvät läpi kolmea funktionaalista, kieleen kuin kieleen sovellettavaa kielioppimallia selvittääkseen normin ja normatiivisuuden asemaa niissä. Tältä pohjalta ei synny ratkaisukeskeistä tutkielmaa vaan oppinut, detaljoitu analyysi normatiivisuudesta kielessä ja mainituissa kolmessa mallissa (mutta ei ikävä kyllä generatiivisessa kieliopissa, joka on kuitenkin mukana koko ajan eräänlaisena implisiittisenä vertaus- tai lähtökohtana). Samalla esitys toimii valaisevana erityisnäkökulmana kognitiiviseen kielioppiin (Cognitive Grammar), peruskielioppiteoriaan (Basic Linguistic Theory) ja systeemis-funktionaaliseen (Systemic Functional) kielioppiin. Eri-tyisen kiintoisaa esityksessä on analyysi

siitä, mikä on noiden teorioiden suhde kielellisten normien (sääntöjen, konventioiden) tutkimiseen: löytääkö tutkija ne intuiotensa avulla, vai tarvitseeko hän empiiristä aineistoa ja vaikkapa kielenoppaiden apua, esittääkö tutkija löytönsä itse sepittämiensä laboratoriolauseiden vai autenttisen aineiston keinoin?

Kognitiivinen kielioppi (s. 277–282) näyttäytyy selvimmin kaikesta mainostetusta käyttöpohjaisuudestaan huolimatta *langue*-tyypin systeeminkuvauksena ja esityksenä sääntöjärjestelmästä, jota käytännössä valaistaan tutkijan omin laboratoriolausein. Saman intuition pohjalta valitut aineisto-esimerkit käyvät tietenkin myös laatuun. Kognitiivinen kielioppi voi pukea löydöksensä konventioiden, sääntöjen ja skeemojen muotoon, mutta normatiivisuudesta ei juuri puhuta. Kognitiiviselle kieliopille on luonteenomaista nähdä kielen kategoriat – kielioppi ja sanasto – jatkumoluonteisessa suhteessa toisiinsa, ja sama jatkumoluonteisuus koskee myös korrekten ja ei-korrekten ilmausten suhdetta: välimaastossa on erilaisia epävarmoja tapauksia.

Peruskielioppiteorialle (s. 283–288) on leimallisinta sensitiivisyys kielten erityislaaduille – typologisessakin käytössä – ja (muun ohessa) induktiivisiin metodeihin tukeutuminen. Metodeihin kuuluu, että säännöistä ja rakenteista tehtyjä yleistyksiä testataan tarvittaessa äidinkielisten puhujien intuiotilla. Malli näkee kielen rakenteelliseksi ytimeksi kieliopin, joka puolestaan on ”interaktiivisten rakenteiden ja kategorioiden verkosto” (s. 285). Peruskielioppiteoriassa puhutaan normeja tarkoittaen konventioista ja säännöistä, ja sen normatiivisuus on samaa tyyppiä kuin perinteisessä tai kognitiivisessa kieliopissa. Tästä huolimatta teorian edustajat kuvaavat kielioppiaan luonnon-tieteelliseksi. Erilaisia poikkeuksia sietävää kielen normia – eräänlaista ohjetta – ei kuitenkaan voi verrata luonnonlakeihin, joita luonnehtii nimenomaan

poikkeuksettomuus, aito lainomaisuus (s. 286).

Kolmas kuvausmalli, systeemis-funktionaalinen kielioppi (s. 290–293), on ”abstrakti kielen kuvaus systeeminä, ja se pohjautuu havaintoihin (*observation*) kielen käytöstä eli teksteistä tämän systeemin instansseina” (s. 290). Tämä vastaa suunnilleen Saussuren *langue* vs. *parole* -distinktiota (mp.). Systeemis-funktionaalinen kielioppi suosii kuitenkin lähteenään kielellisen intuition sijasta autenttisia korpuksia. Erityistä systeemis-funktionaaliseen kieliopille näyttää olevan Mäkilähteen ja Hynösen kuvauksesta päätellen se, että sen normatiivisuus on hyvin implisiittistä ja että sen piirissä suorastaan kartetaan sääntöjä eksplikoivaa ilmaisu. Siinä puhutaan korrektiluuden vs. epäkorrektiluuden sijasta mahdollisuudesta vs. mahdottomuudesta tai todennäköisyydestä vs. epätodennäköisyydestä. Kuten kirjoittajat toteavat, ”systeemis-funktionaalisen ajattelussa kieliopilisuutta tärkeämpää on se, miten kieltä käytetään” (s. 291). Eräänlaista empiirishakuisuutta tämäkin.

Mäkilähteen ja Hynösen ote aiheeseen on täysin deskriptiivinen. He eivät arvota kielioppeja sen mukaan, missä on eniten tai oikeimmin normatiivisuutta. Tämä sopii funktionaalisten kielioppien kuvaukseen – onhan niillä nimenomaisena vastaakohtanaan aina (syntaktisesti) läpeensä normatiiviset generatiiviset kieliopit.

Analogia ja konstruktio

Ohjelmallisin kokoelman artikkeleista on Markus Hamusen ja Unni Leinon ”Konstruktion käsite ja analogian perinne”. Kirjoittajat tähtäävät siihen, että analogian käsite omaksuttaisiin olennaiseksi osaksi konstruktiokieliopillista kuvauskäytäntöä. Pyrkimyksessään he nojaavat lujasti kahteen analogian asemaa voimakkaasti korostaneeseen suomalaiseen tutkijaan: Tiina Onikki-Rantajääsköön ja Esa It-

koseen. Edellinen on soveltanut väitöskirjassaan (Onikki-Rantajääskö 2001) rikkaasti analogian käsitettä, ja jälkimmäinen on ihmetellyt haastavasti, miksi konstruktiokieliopissa ei juuri tunnusteta eikä hyödynnetä analogiaa (esim. Itkonen 2005). Hamusen ja Leinon artikkeli on selvästikin vastaus tähän haasteeseen.

Analogian – mallinmukaisuuteen pohjaavan yleistämisen – keskeistä asemaa ihmis- ja miksei eläinkognitiiossakin ei voi mitenkään kiistää. Myös perinteisessä kielenkuvauksessa on hyödynnetty yhden tyyppistä analogiamallia pitkäänkin. Tätä niin sanottua suhde- eli verrantoanalogiaa Hamunen ja Leino luonnehtivat tyyppiltään ”suppeaksi”. Siitä on kyse vaikkapa siinä, että *juoda* : *juoppo* -suhteen mallin mukaan tuotetaan *syödä*-verbin pohjalta johdos *syöppö* (s. 321). Aivan vastaavia analogiamuotoja ei tietääkseni ole muita kuin harvinainen *naippo* (< *naida*; huom. myös *naipotella*, *syöpötellä* ja *juopotella*). Yhteistä *juoppo*, *syöppö* ja *naippo* -johdoksille on yksitavuinen kantaverbi, johon on liitetty *ppO*-johdin. Johdos ei ole produktiivinen: **myyppö* (< *myydä*) on mahdoton, eikä useampitavuisista verbikannoista voi periaatteessakaan muodostaa näitä johdoksia (s. 322).²

Juopon ja *syöpön* voi kuvata myös toisenlaisen mallinmukaisuuden eli analogian kautta. Tätä Hamunen ja Leino sanovat ”laajaksi”. Siinä on kyse sana- tai rakennehahmon skemaattisesta yleistämisestä produktiiviseen uuden tuottoon. Esimerkiksi työmyyrää tarkoittava *työppö* noudattaa *juoppo* ja *syöppö* -mallia, vaikka sen kantana ei ole verbiä, vaan johdos tulee substantiivista *työ* (s. 321). On siis laajennettu, vain ylenmääräistä toimijaa tarkoittava *ppO*-skeema ja konstruk-

2. Linnunnimi *sieppo* ’flugsnappare’ saa nähdäkseni *-ppo*-loppunsa *siepata*-verbin vahvan asteen geminaatasta, vaikka muodon mallina on myös voinut olla sanaa seipettävässä perinteinen lajinnimi *peippo*.

tio. Tämä ei kylläkään ole lainkaan produktiivinen, ovathan kaikki tyypin edustajat leksikossa yhden käden sormin laskehtavissa. Sen sijaan on lukemattomia muita laajan analogian – yleisen mallin mukaisuuden – kautta syntyneitä hyvin produktiivisia sana- ja muotosarjoja, esimerkiksi *muurari*, *metsuri*, *sahuri*, *pyrkyri*, *julmuri*, *tyhmyri* jne.

Termin tavanomaisessa mielessä konstruktioiksi hahmottuvat parhaiten sellaiset muodosteet kuin *piru mieheksi* tai *norsu ballerinaksi*. Jälkimmäinen edustaa Hamusen ja Leinon mukaan vähemmän konventionaalista muodostetta kuin edellinen. Yhtä kaikki on nyt kyse yhdestä ja samasta konstruktioista, joka rakentuu metaforisesti kuvailevasta nominatiivisubstantiivista ja taustaluokkaa ilmaisevasta translatiivisubstantiivista. Tämän konstruktion toteutumukset – kuten *peto ruusakoksi* ja *piru koiraksi* – ovat siis ”vain” konstruktioita, abstraktin konstruktioskeeman esiintymiä.

Syntaktiset konstruktioita ovat esimerkiksi sellaista tyyppiä, joissa *Pekko antoi Tuulille pallon* -lauseessa reaalistuva abstrakti ANTA-konstruktio on mallina paitsi lauseelle *Pekko antoi Tuulille lomamatkan valmistujaislahjaksi* myös etäämmille konstruktioille *Pekko ilmoitti asian Tuulille* tai *Pekko lähetti Tuulille matkaliput* (s. 325). Vasta jokin *Pekko lähetti Tuulille matkaliput Tuulin osoitteeseen* (s. 326) tai nähdäkseni myös *Pekko antoi Tuulille pusun* edustavat jo toisia abstrakteja lausekonstruktioita, sellaisia, joiden skeemasta puuttuu siirtämismerkitys tai persoonainen vastaanottaja.

Hamunen ja Leino perustelevat vaakuuttavasti ja monipuolisesti laajan analogian käsitettä ja sen soveltumista konstruktioihin. Merkille pantavaa on, että he jättävät konstruktion kattavan määrittelyn tekemättä, rajoittuvat morfologisiin ja syntaktisiin konstruktioihin (joihin voi lukea *norsu ballerinaksi* -tyypin rakenteet) eivätkä edes mainitse johta-

mattomia lekseemejä tai sidonnaisia morfeemeja konstruktioina. En kuitenkaan tulkitsisi Hamusen ja Unni Leinon artikkeleita miltään osin kannanotoksi Jaakko Leinon artikkelissaan käsittelemään kysymykseen sanoista konstruktioina vs. ei-konstruktioina.

Kaikkiaan

Käänteitä ja käsitteitä antaa paljon ajateltavaa sille, jota kiinnostavat eri kielinäkömökset jo karkeimman *langue* vs. *parole* -distinktion pohjalta. Kirjassa ovat systeeminkuvaukset kyllä voittopuolisesti esillä. Puhuttu kieli on puheena lähinnä vain kirjan ensimmäisessä osiossa (Dufva, Kurki ja Mustanoja, Lähtenmäki). Systeemien kuvausta on koko toinen osio ja sitä edeltävä Niemisen artikkeli (jossa tosin pyritään redusoimaan kielen merkityssysteemi pelkäksi käyttöksi). Kelomäen johdattava osuus ei tietenkään kuulu kumpaankaan joukkoon.

Systeemien kuvaukset eroavat toki tuntuvasti toisistaan. Jaakko Leino seuraa konstruktion käsitettä konstruktio-kielioppien piirissä, ja Mäkilähde ja Hynönen jäljittävät normatiivisuutta funktionaalisista kieliopeista. O'Dell kehittää erilaisia kielen metaforia systeemin ja käytön yhteismaalta. Tällainen on puhtaan analyttistä tai deskriptiivistä kuvausta. Sen sijaan Jantusella ja toisaalta Hamusella ja Unni Leinolla on pyrkimys vaikuttaa kuvauskohteeseensa, laajentaa keskeisen käsitteen alaa tai lisätä käsitte tutkimukselliseen käyttöön.

Niin metalingvistinen kuin teos kokonaisuudessaan onkin, Jantusen ja toisaalta Hamusen ja Unni Leinon kontribuutiot ovat vain toissijaisesti metalingvistisiä. Sen sijaan ne ovat peruslingvistiikkaa, tieteenalan keskeistä käsitteen muodostusta ja – kuvallisesti sanoen – käsitteiden huoltoa. Tällaisinkin niiden yhteys meta-teoriaan on toki saumaton. Onhan metalingvistiikan ja lingvistiikan raja muilta

kuin historiallisten kuvausten osalta ole-
maton. Metateoria on osa lingvistiikkaa
tutkimuksen luonnollisena itsereflektiona
(kuten Hamunen s. 8 tähdentää), ja ling-
vistiikka on taas parhaimmillaan myös si-
multaania tietoisuutta tutkimuksen lähtö-
kohdista, välineistä ja tietenkin kohteista.

Artikkeleiden tyyppierot korreloivat
osin sen kanssa, miten *Käänteitä ja käsit-
teitä* vaihtelee luettavuudeltaan. Sen artik-
keilla on hyvin erilaisia oletuslukijoita.
Kokoelman konstruktivistit kirjoittavat
kaltaisilleen spesialisteille, ja kirjan ainoa
semioottinen teksti leijuu omassa sfääris-
sään kuten myös fonologinen artikkeli.
Mutta toisaalta kokoelmassa on erittäin
rikassisältöisiä tekstejä, jotka voi huoletta
luovuttaa opiskelijan kuin opiskelijan
luettavaksi tai jopa tentittäväksi. Artik-
keleiden luettavuuserot on ainoa seikka,
josta voisinkin ikään kuin moittia tätä muu-
ten erinomaisen hyvin toimitettua, tie-
teelliseltä anniltaan runsasta arvosteosta.

MATTI LARJAVAARA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen emeritusprofessori.

Lähteet

ISK = HAKULINEN, AULI - VILKUNA,
MARIA - KORHONEN, RIITTA -
KOIVISTO, VESA - HEINONEN, TARJA
RIITTA - ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen
kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjal-
lisuuden Seura.

ITKONEN, ESA 2005: *Analogy as structure
and process. Approaches in linguistics,
cognitive psychology and philosophy of
science*. Amsterdam: John Benjamins.

ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001:
*Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset
olotilanilmaukset kielen analogisuuden
ilmentäjinä*. Helsinki: Suomalaisen Kir-
jallisuuden Seura

PEIRCE, CHARLES SANDERS 1932 [1894]:
What is a sign? – Charles Hartshorne
& Paul Weiss (toim.), *Collected papers
of Charles Sanders Peirce. Volume II*.
s. 297–302. Harvard, MA: Harvard Uni-
versity Press.

VOLOŠINOV, VALENTIN 1990 [1929]: *Kielen
dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia*.
Suomennos, esipuhe ja selitykset Tapani
Laine. Tampere: Vastapaino.

Referoinnin keinoista ja funktioista populaarissa tietokirjallisuudessa

Olga A. Pilkington: *Presented discourse
in popular science. Professional voices in
books for lay audiences*. Studies in Prag-
matics 17. Leiden: Brill 2018. 190 s. ISBN
978-90-04-36596-4.

Tieteen yleistajuistamisen kielelliset kei-
not kiinnostavat paitsi kielen- ja vies-
tinnäntutkijoita myös tiedeviestinnän
parissa työskenteleviä tutkijoita ja toi-
mittajia. Olga A. Pilkingtonin teos *Pre-
sented discourse in popular science: pro-*

fessional voices in books for lay audiences
lähestyy yleistajuistamista referoinnin
näkökulmasta. Referoinnin (*presented
discourse*) muotoja ja funktioita tar-
kastellaan englanninkielisissä tiedettä
popularisoivissa tietoteoksissa, etenkin
niiden kerronnallisissa jaksoissa. Refe-
rointina teoksessa tarkastellaan niin pu-
heen, kirjoituksen kuin ajatustenkin esit-
tämistä, ja tavoitteena on osoittaa, että
referoinnilla on merkittävä rooli tieteen
positiivisen julkikuvan luomisessa. Teos